

***Deus Vult* en *Dikaios Polemos*: Byzantijnse perspectieven op de kruistochten.**

Bachelor scriptie Geschiedenis 1^e gelegenheid

Student: Dennis van Lambalgen

Studentnummer: s1041193

Begeleider: Olivier Hekster

Datum: 15-06-2023

Inhoudsopgave:

Introductie: Byzantium: een orthodox rijk als schakel tussen de islam en het Latijnse christendom. P. 3-4.

SQ: Wetenschappelijk onderzoek naar heilige oorlog en de perspectieven op de kruistochten in Byzantium. P. 4-6.

Onderzoeksvraag, methode en hypothese. P. 6.

Hoofdstuk 1: Oorlog en religie in het Byzantijnse Rijk. P. 7-13.

Paragraaf 1.1: Byzantijnse perspectieven op oorlogsvoering in het algemeen. P. 7-9.

Paragraaf 1.2: Heilige oorlog in het Byzantijnse Rijk. P. 9-11.

Paragraaf 1.3: Byzantijnse visie op de jihad. P. 12.

Conclusie hoofdstuk 1. P. 13.

Hoofdstuk 2: Byzantijnse perspectieven op de kruistochten. P. 14-19.

Paragraaf 1.1: Het perspectief van Anna Komnene op de Eerste Kruistocht. P. 14-16.

Paragraaf 1.2: Niketas Choniates en de ideeën van de kruisvaarders. P. 17-18.

Paragraaf 1.3: Constantijn Stilbes en de fouten van de Latijnen na de Vierde Kruistocht. P. 18-19.

Conclusie hoofdstuk 2. P. 19.

Algemene conclusie. P. 20-21.

Bibliografie. P. 22-23.

Byzantium: een orthodox rijk als schakel tussen de islam en het Latijnse christendom.

In de 5^e eeuw viel het West-Romeinse Rijk en bleef enkel het Oost-Romeinse Rijk over. Het oostelijke gedeelte van het Romeinse Rijk, dat nu bekend staat als het Byzantijnse Rijk, ontwikkelde een identiteit waarin het orthodoxe christendom en het Romeinse verleden de basis vormden. In het westen van het voormalige Romeinse Rijk ontstonden er diverse barbaarse koninkrijken.¹ Deze koninkrijken bekeerden zich gradueel tot het Latijnse christendom. Aan het hoofd van het Latijnse christendom stond de paus, de bisschop van Rome. In de 7^e eeuw kreeg Byzantium te maken met nog een andere religieuze traditie genaamd de islam. Deze religie verspreidde zich vanuit het Arabische schiereiland tot aan de grenzen van het Byzantijnse Rijk.² Byzantium bevond zich nu als oosters-orthodox rijk tussen twee verschillende werelden, namelijk enerzijds het Latijns-christelijke westen en anderzijds het islamitische oosten. Een militaire confrontatie tussen deze twee werelden zou plaats vinden na de slag bij Manzikert in 1071. De Byzantijnen leidden tijdens deze slag een nederlaag tegen de Seldjoeken, een Turks-islamitische stam. Daarnaast veroverden de Seldjoeken ook de heilige stad Jeruzalem waardoor pelgrimage naar het Heilige Land werd verhinderd.³ De Byzantijnse keizer Alexios I Komnenos (r. 1081-1118) vroeg in 1095 om hulp van de westerse christenen aan de Paus Urbanus II (1035-1099). Samen zouden zij Klein-Azië en Jeruzalem heroveren op de moslims. Als reactie op het beroep van Alexios I zette Urbanus II de christenen in het westen aan tot actie om het christelijke land te heroveren. Deze oproep zou uitmonden in de Eerste Kruistocht (1096-1099).⁴

Naast deze kruistocht volgde er nog drie kruistochten. Byzantium nam een belangrijke positie in binnen deze militaire conflicten tegen de moslims in het oosten op militair en politiek niveau. De laatste kruistocht die plaatsvond, de Vierde Kruistocht van 1202 tot 1204, was echter niet gericht tegen de moslims. De Latijnse kruisvaarders vielen namelijk het Byzantijnse Rijk zelf aan met het gevolg dat Constantinopel in 1204 werd geplunderd. Religieuze, culturele en andere waardevolle objecten werden geroofd; kerken werden ontheiligd en iconen werden verwoest. De Byzantijnen werden daarnaast verbannen uit een verwoest Constantinopel en de kruisvaarders stichtten een nieuw Latijns rijk. Deze gebeurtenis zorgde voor een grote schok onder de Byzantijnen.⁵ Gedurende de vier kruistochten ontwikkelden de Latijnse kruisvaarders een specifieke doctrine met betrekking tot hun oorlogsvoering. De kruisvaarders zagen de kruistochten als een opdracht van God om de kerken in het oosten te verdedigen tegen de moslims. Verder wilden de kruisvaarders oorspronkelijk de christenen die onderdrukt werden in het oosten te hulp schieten; de beledigingen van God door de moslims wreken; christelijk gezag over het Heilige Land herstellen en de christelijke wereld uitbreiden.⁶ Naast het idee dat God deze militaire expedities verordende, verklaarde de paus ook dat de kruisvaarders, via hun deelname aan de kruisvaart, absolutie zouden verkrijgen.⁷ Toch is dit niet de eerste keer dat de Byzantijnen in aanraking kwamen met een doctrine van heilige oorlog. De moslims ontwikkelden namelijk al vóór de kruisvaarders het idee van een heilige oorlog in de vorm van de jihad voor hun eigen oorlogen. Byzantium bevond zich dus in het midden van twee religieuze groepen met elk een eigen doctrine van heilige oorlog.

Het is opmerkelijk dat de kruistochten aanvankelijk gericht waren tegen de moslims en dienden om christelijk land te heroveren, maar uiteindelijk uitmondde in een aanval op de Byzantijnen en christelijk territorium. In dit onderzoek zal er dan ook gekeken worden naar de

---

¹ J. Herrin, *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire* (Princeton 2007) 13.

² J. Bloom & S. Blair, *Islam: a thousand years of faith and power* (New haven 2002) 65.

³ Herrin, *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*, 255.

⁴ *Ibid.*, 255.

⁵ *Ibid.*, 266-270.

⁶ A. Kolia-Dermitzake 'Byzantium and Crusades in the Komnenian Era: Perception and Reality' in: N.G. Chrissis, A. Kolia-Dermitzake en A. Papageorgiou eds., *Byzantium and the West: Perception and Reality (11th-15th c.)* (Londen en New York 2019) 59-84, aldaar 60.

⁷ *Ibid.*

Byzantijnse perspectieven op de kruistochten en de kruisvaarders. Hierbij zal er voornamelijk gefocust worden op het Latijnse concept van heilige oorlog en de manier waarop de Byzantijnen dit interpreteerden en oordeelden. Het is namelijk mogelijk dat de gevolgen van de Vierde Kruistocht hier veranderingen in teweeg hebben gebracht.

Wetenschappelijk onderzoek naar heilige oorlog en de perspectieven op de kruistochten in Byzantium:

Over de perspectieven van de Byzantijnen op de kruistochten en de kruisvaarders worden er verschillende posities ingenomen binnen het wetenschappelijke debat. Daarnaast zijn er ook uiteenlopende standpunten over de vraag of de Byzantijnen een concept van heilige oorlog kenden en hoe dit dan functioneerde. Eén punt van discussie binnen dit debat gaat over de definitie van heilige oorlog als concept. Allereerst geeft historicus George Dennis een definitie van heilige oorlog in zijn betoog over heilige oorlog in Byzantium. Volgens hem moet een heilige oorlog aan drie criteria voldoen. Ten eerste moet een heilige oorlog worden verklaard door een religieuze autoriteit. Daarnaast moet het doel van de oorlog religieus van aard zijn. Tenslotte krijgen de deelnemers van een heilige oorlog de belofte van een spirituele beloning.⁸ Historicus Yannis Stouraitis stelt daarnaast dat er twee kernideeën aan de basis liggen van een heilige oorlog in zijn betoog over noties van heilige oorlog in Byzantium. Ten eerste het idee dat oorlogsvoering wordt gerechtvaardigd als een goddelijk bevel. Ten tweede het idee dat oorlogsvoering wordt gezien als een religieus middel tegen ongelovigen en kettters waarbij de deelnemende gelovigen absolutie wordt verleend.⁹

Verder hanteert historica Athena Kolia-Dermitzake een andere minder algemene definitie van heilige oorlog. Zij bekritiseert de wetenschappelijke betogen over Byzantijnse heilige oorlog waarin de kruistochten als model worden gebruikt. Volgens haar kan er namelijk beter een specifieke en unieke definitie van heilige oorlog worden toegepast op het Byzantijnse Rijk. Volgens haar kunnen er namelijk in verschillende samenlevingen variërende ideeën van heilige oorlog ontstaan. De Byzantijnse vorm van heilige oorlog toont zowel overeenkomsten als verschillen met de kruistochten en de jihad. Kolia-Dermitzake noemt verder een aantal eigenschappen die specifieke Byzantijnse oorlogen tot een heilige oorlog maken. Deze kenmerken zijn: een vijand buiten het christelijke geloof; de vijand heeft christenen onderdrukt; en de gebieden waarover werd gevochten moesten voormalige Romeinse gebieden zijn zodat het territorium van het rijk rechtmatig kon worden hersteld.¹⁰ Daarnaast moet de oorlog ook offensief zijn. Verder werd er bij deze conflicten gebruik gemaakt van religieuze praktijken, retoriek en symboliek: God werd bijvoorbeeld voorgesteld als de aanvoerder van het leger. Volgens Kolia-Dermitzake is Byzantijnse heilige oorlog gebaseerd op het idee dat de keizer de plaatsvervanger is van God op aarde en de beschermer van de christenen.¹¹ Vanuit deze positie was het mogelijk voor de Byzantijnse keizer om een heilige oorlog te verklaren. Dit is zodoende anders dan binnen het Latijnse christendom waar de kerk de doorslaggevende autoriteit was op het gebied van een heilige oorlog.

Kolia-Dermitzake is met haar specifieke definitie van heilige oorlog, die toegepast kan worden op Byzantium, zodoende van mening dat de Byzantijnen een uniek concept van heilige oorlog hadden. Niet elke historicus is het eens met haar stelling. George Dennis stelt namelijk dat de Byzantijnen geen concept van heilige oorlog hadden. Volgens Dennis waren de oorlogen die de

---

⁸ G. Dennis, 'Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium.' in: A. Laiou & R. Mottadeh eds., *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World* (Washington D.C. 2001) 31-39, aldaar 31.

⁹ I. Stouraitis, 'Jihād and Crusade: Byzantine positions towards the notions of "holy war"' *Byzantina Symmeikta*, 21:1 (2011) 11-63, aldaar 11.

¹⁰ A. Kolia-Dermitzake, *Ho Vyzantinos "hieros polemos": hē ennoia kai hē provolē tou thrē skeutikou polemou sto Vyzantio* (Athens, 1994) 187.

¹¹ *Ibid.*, 401-402.

Byzantijnen voerden geen heilige oorlogen, maar gerechtvaardigde oorlogen. De Byzantijnse oorlogen kunnen binnen de Romeinse traditie van oorlog worden geplaatst. Volgens Dennis waren deze oorlogen niet religieus of heilig door de religieuze praktijken die daarbij plaatsvonden. De oorlogen die de Byzantijnen voerden dienden er juist voor om het rijk te verdedigen of om land te heroveren dat rechtsmatig toe behoorde aan de Byzantijnen. Tenslotte stelt Dennis dat de Byzantijnen oorlog zagen als iets dat niet heilig en goed was. Het was daarentegen een slechte zaak en kon enkel gerechtvaardigd worden in omstandigheden waarbij de verdediging van het rijk en haar geloof een rol speelden.¹² Stouraitis sluit zich aan bij Dennis en stelt ook dat de Byzantijnen geen eigen concept hadden van heilige oorlog, maar wel een concept van rechtvaardige oorlog. Stouraitis stelt dat de Byzantijnen dachten dat God geen oorlogen beval, maar enkel rechtvaardige oorlogen steunde.¹³ Daarnaast konden oorlogen, volgens de Byzantijnen, ook niet dienen als middel van absolutie.¹⁴ Historica Tia Kolbaba stelt daarentegen dat de meeste Byzantijnse auteurs geen volledig onbegrip toonden voor heilige oorlog. De Byzantijnen waren volgens haar wel bekend met het idee dat God oorlogen kon bevelen tegen de ongelovigen en dat de deelnemers van deze oorlogen na hun dood beloofd zouden worden. Volgens Kolbaba deelden zij deze ideeën met de Latijnse christenen.¹⁵

Tenslotte spreken de historici Dennis, Stouraitis en Kolbaba zich ook nog uit over de Byzantijnse perspectieven op de kruisvaarders en de kruistochten. Ten eerste stelt Dennis dat de Byzantijnen de kruistochten niet als een heilige oorlog erkenden, terwijl deze wel zo werden gepresenteerd door de Latijnse christenen. De Byzantijnen konden zich lastig verplaatsen in de doelstellingen van de kruisvaarders. De Byzantijnen waren bekend met pelgrimage en met oorlogsvoering, maar het samengaan van deze twee was iets wat de Byzantijnen niet begrepen volgens Dennis. Aanvankelijk werden de kruisvaarders redelijk goed ontvangen door de Byzantijnen aangezien zij ook christenen waren, ook al kenden zij een andere theologische doctrine. Toch begonnen de Byzantijnen al vrij snel achterdochtig te worden over de daadwerkelijke motieven van de kruisvaarders. De Byzantijnen kregen namelijk het idee dat de kruisvaarders uit waren op de verovering van het rijk.¹⁶ Dit wantrouwen van de Byzantijnen tegenover de kruisvaarders werd in het jaar 1204, toen Constantinopel werd geplunderd, bevestigd. Kolbaba stelt dat de Byzantijnse auteurs enkel specifieke kenmerken van de kruistocht en de kruisvaarders bekritiseerden. Verder keurden de Byzantijnse auteurs het voornaamste uitgangspunt van de kruistochten juist niet af: namelijk dat God mogelijk zijn christelijke volgelingen vroeg om de ongelovigen op militaire wijze te bestrijden. Voordat de Latijnse kruisvaarders het Byzantijnse Rijk aanvielen in het jaar 1204 werden zij door de Byzantijnen gezien als barbaren waaraan allerlei negatieve eigenschappen werden toegekend, net als aan allerlei andere volken. De Byzantijnen kenden daarnaast wel enigszins onbegrip als het aankwam op de kruisvaarders. Volgens Kolbaba kwam dit niet zozeer doordat de Byzantijnen onbekend waren met heilige oorlog, maar valt dit vooral te verklaren door de Byzantijnse onbekendheid met de cultuur en de motieven van de Latijnse kruisvaarders.¹⁷

Volgend op de gebeurtenissen in het jaar 1204 werden zowel de religieuze verschillen als de Byzantijnse zorgen over de integriteit van het rijk verenigd. De kruisvaarders werden niet meer enkel als barbaren gezien, maar als kettters en vijanden van het geloof.¹⁸ Tenslotte verschaft Stouraitis ook inzichten over de Byzantijnse perspectieven op de kruistochten. Volgens Stouraitis was er tijdens de aanvang van de eerste drie kruistochten in bepaalde mate begrip voor de kruisvaarders onder de Byzantijnen. Stouraitis beweert namelijk dat de kruistochten aanvankelijk niet gericht waren tegen het Byzantijnse Rijk. Daarbovenop waren zij beiden christelijk. Verder kwamen de kruistochten voor

---

¹² Dennis, 'Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium.' 39.

¹³ Stouraitis, 'Jihād and Crusade', 22.

¹⁴ Ibid., 61-62.

¹⁵ T.M. Kolbaba, 'Fighting for Christianity Holy War in the Byzantine Empire' *Byzantion* 68:1 (1998) 194-221, aldaar 212.

¹⁶ Dennis, 'Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium.', 33.

¹⁷ Kolbaba, 'Fighting for Christianity', 218.

¹⁸ Ibid., 218.

een groot deel overeen met de Byzantijnse ideologie over oorlogsvoering. De kruistochten ontstonden namelijk uit het idee om christelijke en Romeinse gebieden te heroveren. Vanaf het begin ontwikkelden de kruistochten zich echter ook in gewapende pelgrimstochten die waren uitgevaardigd door God zelf. De deelnemers van deze kruistochten konden daarnaast spirituele beloningen vergaren. Dit zorgde dan ook voor kritische reacties onder de Byzantijnse auteurs na de Eerste Kruistocht. Met name de politieke aspecten en specifieke religieuze aspecten van de kruistochten werden kritisch benaderd. Desondanks waren zij wel positief over één specifiek idee van deze militaire onderneming, namelijk het heroveren van christelijk land op de moslims. Dit valt volgens Stouraitis te verklaren met het concept van *restauratio imperii* dat de Byzantijnen kenden.¹⁹ Tenslotte stelt Stouraitis dat de Byzantijnen het beeld hadden van de kruistochten als een oorlog van vrijheid of restauratie die werd begunstigd door God en de alledaagse religie.²⁰ Dit veranderde na de plundering van Constantinopel in 1204.

Onderzoeksvraag, methode en hypothese.

De discussie in het wetenschappelijke debat over de perspectieven van de Byzantijnen op de kruistochten, de kruisvaarders en heilige oorlog in het algemeen geeft geen eenduidig antwoord. Daarnaast is het opmerkelijk dat de kruisvaarders aanvankelijk de moslims aanvielen, maar uiteindelijk de Byzantijnen tot doelwit maakten. De combinatie van deze gegevens leidt tot de volgende onderzoeksvraag: in welke vorm veranderde de Byzantijnse perspectieven op de kruistochten na de Vierde Kruistocht? De methode die gebruikt wordt om deze vraag te beantwoorden is een “close-distance reading” van de Byzantijnse bronnen. Daarnaast wordt er gebruik gemaakt van het concept heilige oorlog bij het interpreteren van deze bronnen. De definitie van heilige oorlog die leidend zal zijn in dit onderzoek is de definitie van Stouraitis aangezien hij de meest recente opvatting aanreikt van de drie besproken definities.

Het onderzoek wordt opgedeeld in twee hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk staan de volgende vragen centraal: Hoe keken de Byzantijnen naar oorlogsvoering in het algemeen? Hadden de Byzantijnen een eigen concept van heilige oorlog? Wat zijn de Byzantijnse perspectieven op de Jihad? Deze vragen worden beantwoord om vast te stellen of de Byzantijnen bekend waren met het samengaan van oorlog en religie. Daarnaast kan er worden vastgesteld of zij het eens waren met de kenmerkende aspecten van heilige oorlog die ook voorkomen in de Jihad. Dit heeft namelijk een grote invloed op hoe zij de kruistochten interpreterden en oordeelden. In het tweede hoofdstuk zullen er een aantal Byzantijnse auteurs aanbod komen die schrijven over de kruistochten om zo hun exacte perspectieven op verschillende kruistochten vast te kunnen stellen. De deelvraag die hierbij hoort is dan ook: hoe keken Anna Komnene, Niketas Choniates en Constantijn Stilbes respectievelijk naar de kruistochten? Deze auteurs zijn geselecteerd aangezien zij in de moderne historiografie vaak worden ingezet voor dit onderwerp. Aan het einde wordt er een conclusie getrokken aan de hand van de verzamelde inzichten. Mijn voorlopige hypothese met betrekking tot de onderzoeksvraag is dat de Byzantijnen aanvankelijk begrip hadden voor de kruisvaarders. De Byzantijnen konden zich waarschijnlijk vinden in één van de primaire doelstellingen van de kruistochten: het heroveren van christelijk land. Daarnaast waren zowel de kruisvaarders als de Byzantijnen christelijk en zullen zij mogelijk gedeelde opvattingen hebben gehad over het combineren van oorlog en religie. Dit veranderde hoogstwaarschijnlijk na de Vierde Kruistocht. Na dit conflict zullen de Byzantijnen waarschijnlijk een grote afkeer hebben gehad van de kruisvaarders en hun idee van heilige oorlog.

---

¹⁹ Stouraitis, ‘Jihād and Crusade’, 59-60.

²⁰ Ibid., 61-62.

Hoofstuk 1: Oorlog en religie in het Byzantijnse Rijk.

Paragraaf 1.1: Byzantijnse perspectieven op oorlogsvoering in het algemeen.

In deze paragraaf komen de Byzantijnse perspectieven op oorlogsvoering in het algemeen aan bod. Er zullen hiervoor diverse Byzantijnse bronnen worden aangehaald uit verschillende periodes. De Byzantijnse perspectieven op oorlogsvoering vinden hun oorsprong namelijk al in het Romeinse verleden. De Romeinen, ten tijde van de Romeinse Republiek, hanteerden namelijk het idee van *bellum iustum*. De Romeinse staat mocht enkel oorlog voeren als er een rechtvaardig doel voor handen was. Oorlog mocht daarnaast enkel gevoerd worden wanneer het eigendom en het leven van de Romeinse burgers niet op een andere manier beschermd kon worden. Voordat er een oorlog werd gevoerd hielden de *fetiales* een officiële ceremonie waarin de Romeinse goden de rechtvaardigheid van de oorlog werd voorgedragen. De Romeinen deden dit om de steun van hun goden gedurende de oorlog te verzekeren.²¹ Een oorlog was rechtvaardig als deze door de goden werd gesteund. Oorlog werd immers door de Romeinen gezien als iets dat mogelijk slecht kon zijn en daarmee tot ongenoegen van de goden kon leiden.²² Vanaf de 4^e eeuw werd het Romeinse Rijk steeds meer een christelijk rijk en werd er een nieuwe Romeins-christelijke oorlogsethiek geconstrueerd vanuit het idee van *bellum iustum*. De christelijke auteur Eusebius (circa 263-339) nam bij deze constructie een belangrijke positie in en poogde om een oorlogsethiek te construeren waarbij oorlog werd gerechtvaardigd om de *Pax Romana* te waarborgen. Het was hierbij belangrijk dat de *Pax Romana* goddelijk verordend was. Vrede werd hierdoor vanuit Romeins-christelijk perspectief geïdentificeerd met de heerschappij van de Romeinse keizer over het territorium van de Romeinse oecumene.²³ Binnen het discours, dat mede door Eusebius werd geconstrueerd, werd de christelijke God gezien als de belangrijkste autoriteit wanneer het aankwam op het voeren van oorlog. God steunde namelijk actief het doel van de Romeinse keizer om de vrede te bewaren en te herstellen door middel van oorlogsvoering.²⁴ Het werk van Eusebius vormde een belangrijke basis voor latere christelijke auteurs.

De Byzantijnse keizer Justinianus I (r. 527-565) ontwikkelde daarnaast ook een doctrine voor oorlogsvoering tijdens zijn oorlogen om het Romeinse Rijk te herstellen in de 6^e eeuw. Na de val van het West-Romeinse Rijk waren vele voormalige provinciën in de handen gekomen van diverse barbaarse groeperingen zoals de Vandalen. Justinianus en zijn generaal Belisarius voerden campagnes om deze gebieden te heroveren. In de *Codex Iustinianus* is de onderliggende ideologie van deze oorlogen terug te vinden. De keizer verklaart namelijk dat Afrika en de provinciën bevrijd zijn dankzij Gods gunstigheid naar zijn dienaren. Daarnaast hoopt Justinianus dat God zijn dienaren zal steunen in het herstellen van het rijk.²⁵ Wanneer God aan de zijde van de Byzantijnen stond dan werd er succes behaald. De doctrine van Justinianus was zodoende gebaseerd op herovering waarbij voormalige Romeinse gebieden bevrijd moesten worden van barbaarse heerschappij. Deze Romeinse heroveringen waren goedgekeurd en gesteund door God. Romeins-christelijke rechtvaardige oorlogen hadden als doeleinde het herstellen van de vrede. Deze vrede was gebaseerd op het herstellen van de politieke en religieuze autoriteit van de Romeinse keizer.²⁶ De Byzantijnen konden zodanig hun oorlogen rechtvaardigen vanuit defensieve overwegingen om bijvoorbeeld de orthodoxe leer te bewaren en christenen te beschermen. Daarnaast kon men ook voormalige Romeinse gebieden

---

²¹ C.B. Champion, 'THE JUST WAR' *The Classical Review* 64:1 (2014) 223-225, aldaar 223.

²² W. V. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome, 327-70 B.C.* (Oxford 1979) 161.

²³ I. Stouraitis, 'State war ethic and popular views on warfare' in: Idem, *A Companion to the Byzantine Culture of War, c. 300-1204* (Leiden 2018) 59-91, aldaar 64.

²⁴ Ibid., 66.

²⁵ Justinianus I, *Codex Iustinianus*, I.27.

²⁶ Stouraitis, 'State war ethic and popular views on warfare', 71.

heroveren van niet-christenen, barbaren of ketters.²⁷ In deze periode werden de ideeën uit de 4^e eeuw onder Eusebius zodoende toegepast op heroveringsoorlog.

Naast de *Codex Iustinianus* zijn er ook andere Byzantijnse bronnen met betrekking tot het Byzantijnse perspectief op oorlogsvoering. In de *Ecloga*, een compilatie van Byzantijnse wetten vervaardigd in 741, stellen keizer Leo III (r. 717-741) en Constantijn V (r. 741-775) het volgende: “Sinds God ons de keizerlijke heerschappij in handen heeft gegeven... geloven wij dat er niets hoger of groter is dat wij kunnen doen dan te regeren in oordeel en rechtvaardigheid... en dat wij dus gekroond mogen worden door zijn almachtige hand met overwinning op onze vijanden en dat er dus vrede mag zijn...”²⁸ In dit citaat komt er naar voren dat oorlog niet noodzakelijker wijs als een positief iets werd gezien door de Byzantijnen ook al steunde God hen hierin. Het diende echter wel een belangrijk doel voor de Byzantijnen in deze periode, namelijk het herstellen van de vrede na een overwinning. Ook hier is de invloed van Romeinse ideeën uit de tijd van Eusebius terug te zien: oorlogen die door God gesteund werden moesten tot vrede leiden. Het doel van deze oorlogen was dan ook het creëren van een stabiele oecumene waar orde en vrede heerste. Meer dan een eeuw later wordt oorlog wel volledig als iets negatiefs neergezet onder de Byzantijnse keizer Leo VI (r. 886-912). Deze keizer liet een militaire verhandeling vervaardigen gedurende zijn heerschappij genaamd de *Tactica*. In de *Tactica* stelt hij dat de Byzantijnen geen oorlog moeten voeren indien dat mogelijk is. Hij hoopt daarnaast dat er vrede zal ontstaan tussen alle mensen. Enkel wanneer anderen vijandig zijn of het territorium van het rijk binnenvallen is er een rechtvaardige reden om oorlog te voeren. Wanneer de oorlog rechtvaardig is zal God aan hun zijde staan. Daarnaast stelt de *Tactica* dat het voeren van oorlog een strijd was namens en voor verwanten, vrienden, het vaderland en alle christenen.²⁹ De *Tactica* laat zodoende ook zien dat de Byzantijnen oorlog in deze tijd als een slechte zaak zagen. Oorlog kon enkel gerechtvaardigd worden als het ging om het verdedigen van het rijk en haar geloof. De Byzantijnen waren ervan overtuigd dat zij het christendom en de christenen verdedigden.³⁰ De term die de Byzantijnen gebruikte voor rechtvaardige oorlog was *dikaïos polemos*. God was verder de ultieme bron van rechtvaardigheid en had een sterke invloed op de uitkomst van de oorlog aangezien hij de rechtvaardigen steunde in hun strijd. Deze hulp van God gedurende een oorlog was het grootste teken dat een oorlog rechtvaardig was. De rechtvaardigheid van de oorlog zelf was daarop weer gebaseerd op seculiere gronden, namelijk de territoriale integriteit van het rijk, volgens de *Tactica*.³¹ Keizer Justinianus I en Leo VI verschillen zodoende in hun opvattingen over oorlogsvoering. Het Byzantijnse denken over oorlogsvoering heeft zodoende een ontwikkeling doorgemaakt in de loop der tijd.

Verder uitten niet enkel de Byzantijnse keizers zich over oorlog. Anna Komnene (1083-1153), een Byzantijnse prinses, schreef namelijk ook over oorlogsvoering. In haar werk de *Alexiade* uit zij zich immers over de oorlogen die haar vader keizer Alexios I Komnenos (r. 1081-1118) voert. In haar werk verwijst zij naar Aristoteles om duidelijk te maken dat alle oorlogen het doel hebben om vrede te bewerkstelligen. Dit doet zij om de oorlogen van haar vader te rechtvaardigen.³² Verder maakt zij duidelijk dat Alexios rechtvaardige oorlogen voert om zo Romeinse territoria te heroveren en gezworen verdragen na te leven.³³ Ook de oostelijke kerkvader Sint-Basilius van Caesarea (330-379) sprak zich uit over oorlog in zijn canoniek. In zijn ogen werd het moorden in een oorlog enkel vergeven wanneer dit werd gedaan om vroomheid en prudentie te verdedigen. Toch konden christelijke soldaten volgens hem beter afstand nemen van de heilige communie voor een periode

---

²⁷ J. Haldon, *Warfare State and Society in the Byzantine World. 565-1204*. (Londen, 1999) 16.

²⁸ Leo III & Constantijn V, *Ecloga, prooemium*: E. Barker, *Social and Political Thought in Byzantium. From Justinian to the Last Palaeologus* (Oxford, 1957) 84–85.

²⁹ Leo VI, *Taktika, prooemium III*: R. Vari, *Leonis imp. Tactica, 2 vols.* (Budapest 1917-22) 107:673.

³⁰ Dennis, ‘Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium.’ 39.

³¹ Stouraitis, ‘State war ethic and popular views on warfare’ 81.

³² Anna Komnene, *Alexiade* XIII.5.4.

³³ Dennis, ‘Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium.’ 39.

van drie jaar.³⁴ Tenslotte is de terughoudendheid van de Byzantijnen ten opzichte van oorlogsvoering als eerste middel niet enkel terug te zien in theorie. In het handelen van de Byzantijnen buiten het rijk werd dit namelijk ook daadwerkelijk in de praktijk gebracht. De Byzantijnen kozen er in meerdere gevallen voor om via diplomatie, culturele impact of andere strategieën problemen op te lossen en invloed op gebieden buiten het rijk te bewerkstelligen. Daarnaast heeft het Byzantijnse Rijk ook tribuut betaald aan omringende rijken en volkeren. Natuurlijk kon dit worden gedaan vanuit economische, militaire of andere overwegingen, maar dit laat zodoende zien dat oorlog zeker niet de enige optie was in de ogen van de Byzantijnse elite.³⁵

Paragraaf 1.2: Heilige oorlog in het Byzantijnse Rijk.

In de voorgaande paragraaf is er zodoende waargenomen dat Gods goedkeuring en steun bij het voeren van een oorlog de belangrijkste bron van rechtvaardigheid was tijdens het voeren van een oorlog. God en daarmee ook religie speelden zodoende een belangrijke rol in de militaire ideologie van de Byzantijnen. Zoals is vastgesteld kenden de Byzantijnen een concept van rechtvaardige oorlog genaamd *dikaïos polemos*. In deze paragraaf zal er worden vastgesteld of de Byzantijnen ook een concept van heilige oorlog kenden. In deze paragraaf zal definitie die Stouraitis geeft van het concept heilige oorlog worden gehanteerd. Allereerst toont het werk *De administrando imperio* van de Byzantijnse keizer Constantijn VII (r. 913-959) dat vijanden vaak niet specifiek als heidenen of ongelovigen werden gezien. Dit is niet enkel waar te nemen in het werk van Constantijn VII, maar de meeste Byzantijnse bronnen vertonen dit.³⁶ In *De administrando imperio* wordt er vrij schaars verwezen naar de religie van de vijanden en bondgenoten van het Byzantijnse Rijk. Op de momenten dat de religie van buitenstaanders wel wordt vernoemd dan is dit volgens Constantijn VII geen op zichzelf staande reden om een oorlog tegen hen te voeren. De keizer moet daarentegen omgaan met verschillende groepen op basis van hun: kracht, de relaties die zij onderling onderhouden en het gevaar of juist de voordelen die zij bieden voor het Byzantijnse Rijk.³⁷

De volgende conflicten kunnen mogelijk wel geclassificeerd worden als Byzantijnse heilige oorlogen namelijk: de oorlog van de Byzantijnen tegen de Sassaniden (421-422); de campagnes tegen het Sassanidische Rijk (624-628) onder leiding van Heraclius (r. 610-641) en de oorlog tegen de Arabieren onder leiding van keizer Nikephoros Phokas (r. 963-969)³⁸. Deze conflicten worden in de moderne historiografie aangedragen als potentiële Byzantijnse heilige oorlogen. Deze mogelijke heilige oorlogen vinden vooral hun oorsprong in de 6^e eeuw toen religieuze symboliek steeds vaker werd ingezet door het Byzantijnse leger gedurende haar campagnes. Dit werd voornamelijk gedaan om de steun van God te garanderen en de Byzantijnse soldaten te bemoedigen om tegen de niet-christelijke vijanden te strijden.³⁹ Het religieuze element van Byzantijnse conflicten kwam vooral sterk naar voren wanneer nabije vijandige heersers of volken de lokale christelijke bevolking in hun territoria vervolgden en onderdrukten. De conflicten tegen de Perzen werden dan ook regelmatig neergezet als een strijd tussen de christenen en de kwade machten.⁴⁰ De oorlog in het jaar 421 tegen de Perzen was dan ook verbonden met de zoroastrische vervolging van de christenen in het Perzische rijk. Zowel contemporaine als latere Byzantijnse bronnen zetten dit conflict neer als een gerechtvaardigde oorlog die diende om de christenen te verdedigen tegen de vijandigheden van de

³⁴ Saint Basile, *Lettres II*, ed. Y. Courtonne, (Parijs 1961) 188, 13, 1-5.

³⁵ Haldon, *Warfare State and Society in the Byzantine World*, 7-8.

³⁶ Kolbaba, 'Fighting for Christianity', 24.

³⁷ Constantijn VII Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, I, II, III, IV, V & VI.

³⁸ K. Holum, 'Pulcheria's Crusade A.D. 421-22 and the Ideology of Imperial Victory,' *Greek, Roman and Byzantine studies* 18 (1977) 153-172.; Kolbaba, 'Fighting for Christianity', 208.

³⁹ J. Haldon, *Warfare State and Society in the Byzantine World*, 18.

⁴⁰ *Ibid.*, 18.

heidene.⁴¹ Gedurende dit conflict werd er ook gebruikgemaakt van religieuze symboliek. Zo stuurde de keizer een gouden kruis naar de patriarch van Jeruzalem, deze stad was in handen van de Perzen, om zijn steun te betuigen voor de onderdrukte christenen. Daarnaast bracht de symboliek op keizerlijke munten uit deze periode naar voren dat het christelijke rijk gesteund werd door God.⁴² Het Oost-Romeinse Rijk overwon de Perzen waardoor er een verdrag kon worden gesloten. In dit verdrag werden afspraken gemaakt om de christenen in het Perzische rijk te beschermen. Toch waren religieuze motieven niet de voornaamste redenen voor het voeren van oorlog tegen de Perzen. De meeste conflicten tussen de Byzantijnen en de Perzen werden daarentegen voornamelijk gevoerd om strategische redenen. Deze strategische overwegingen werden vervolgens gecombineerd met religieuze elementen.⁴³

Dit is onder andere terug te zien in een verdrag dat werd gesloten tussen de Byzantijnen en Perzen in het jaar 562. Het belangrijkste belang van zowel de Perzen als de Byzantijnen was hun strategische positie in de Kaukasus. Verder werden er in het verdrag nog afspraken gemaakt dat de christenen in het Perzische rijk hun religie zonder onderdrukking konden uitoefenen. Daarnaast mochten zoroastriërs en christenen niet proberen om elkaar te bekeren.⁴⁴

De Byzantijnse oorlogen tegen de Perzen aan het einde van de 6e eeuw werden zodoende vooral gevoerd vanuit politieke en strategische overwegingen. Deze conflicten werden niet gekenmerkt door expliciete religieuze motivaties.⁴⁵ Een andere mogelijke Byzantijnse heilige oorlog zijn de campagnes van keizer Heraclius (r. 610-641). In het jaar 610 zette keizer Heraclius zijn voorganger Phokas af (r. 602-610). In de tussentijd en voorafgaand aan deze gebeurtenis werd het Byzantijnse Rijk aangevallen door zowel de Perzen in het oosten als de Avaren en Slavische volkeren in de Balkan. De campagnes van Heraclius tegen zowel Phokas als de Perzen werden gekenmerkt door hun religieuze elementen en ideologie.⁴⁶ Heraclius gaf namelijk twee toespraken aan zijn leger. In zijn eerste speech, gedurende de strijd tegen de Perzen in het jaar 624, stelt hij dat het gevaar dat de soldaten tegemoet gaan niet zou onbeloond blijven. De soldaten zouden juist het eeuwige leven vergaren.⁴⁷ Daarnaast gaf Heraclius nog een toespraak in het jaar daarop. In deze toespraak maakte hij duidelijk dat hij wenste dat de gesneuvelde soldaten de kroon van het martelaarschap zouden ontvangen.⁴⁸ Verder werd deze campagne tegen de Perzen gekenmerkt door het sterke gebruik van religie in de propaganda die de keizer voerde.⁴⁹ Toch was het voornaamste doel en de onderliggende gedachte van deze oorlog het rechtvaardig verdedigen van de keizerlijke autoriteit over Romeins territorium.⁵⁰ Het primaire doel van deze oorlog was zodoende niet expliciet religieus van aard.

Daarnaast werd de tegenaanval tegen de Perzen al ingezet in het jaar 622, terwijl de eerdergenoemde toespraken pas twee jaar later plaatsvonden. Dit laat zodoende zien dat deze ideeën over spirituele beloningen en martelaarschap niet voorafgaand aan deze oorlog werden gecreëerd om de oorlog tegen de heidense Perzen te motiveren en rechtvaardigen.⁵¹ Daarnaast hoeft dit vrij abrupte idee van de keizer niet te betekenen dat er in de Byzantijnse samenleving een overeenstemming ontstond dat het voeren van oorlog als iets heiligs kon worden gezien. De orthodoxe kerk oefende namelijk ook een grote invloed uit op de Byzantijnse bevolking. In het jaar 626 leidde de patriarch Sergius I de verdediging van Constantinopel tegen de Avaren. In tegenstelling tot Heraclius maakte hij geen gebruik van de retoriek waarin gesneuvelde soldaten spiritueel beloond

---

⁴¹ Ibid., 18.

⁴² Ibid., 18.

⁴³ Ibid., 18.

⁴⁴ R.C. Blockley (ed. and trans.), *The History of Menander the Guardsman* (Liverpool, 1985), 61–87.

⁴⁵ Haldon, *Warfare State and Society in the Byzantine World*, 19.

⁴⁶ Stouraitis, 'State war ethic and popular views on warfare', 73.

⁴⁷ Theophanes, *Chronographia*, C. de Boor ed., vol. 1 (Hildesheim 1963), 307.

⁴⁸ Stouraitis, 'State war ethic and popular views on warfare', 74.

⁴⁹ Haldon, *Warfare State and Society in the Byzantine World*, 20.

⁵⁰ Theophanes, *Chronographia*, 307.

⁵¹ Stouraitis, 'State war ethic and popular views on warfare', 76.

zouden worden.⁵² Daarnaast werd de perceptie van Sint-Basilus op oorlogsvoering, zoals besproken in paragraaf 1.1, officieel aangenomen door de orthodoxe kerk tijdens een oecumenische raad in het jaar 691. Er kan zodoende gesteld worden dat de orthodoxe kerk in Byzantium oorlog nog steeds zag als een noodzakelijk middel ter verdediging van het rijk. Deelnemen aan een rechtvaardige oorlog kon op religieus niveau vergeven worden, maar het bleef een onwenselijke zaak voor christenen.⁵³ Ondanks de pogingen van keizer Heraclius om oorlog heilig te maken, ontstond er zodoende geen officiële en specifieke doctrine van heilige oorlog in het Byzantijnse rijk.⁵⁴ Naast Heraclius stelde ook keizer Nikephoros Phokas (r. 963-969) gedurende zijn strijd tegen de Arabieren voor om gesneuvelde Byzantijnse soldaten tot martelaren te maken. Ook in dit geval toonde de orthodoxe kerk een grote terughoudendheid om dit te doen.⁵⁵ Het feit dat de orthodoxe kerk echter geen grote weerstand bood tegen deze ideeën kan verklaard worden op basis van het algemene Byzantijnse idee dat rechtvaardige oorlogsvoering vergeven kon worden door God. Byzantijnse soldaten die sneuvelden in de strijd zouden in het hiernamaals vergeven worden door God, maar verkregen geen speciale positie ten opzichte van andere christenen.⁵⁶

Zoals eerder besproken in paragraaf 1.1 zagen de Byzantijnen zich als de soldaten van God die op rechtvaardige wijze het Byzantijnse Rijk beschermden. Het Byzantijnse Rijk was het koninkrijk van God op aarde. Vrijwel alle oorlogen die gevoerd werden door de Byzantijnen waren zodoende religieus van aard. Dit is ook goed terug te zien in het feit dat de Byzantijnen in hun oorlogen gebruik maakten van christelijke symboliek en retoriek. Daarnaast werd de keizer aangesteld door God en diende hij als Gods vertegenwoordiger op aarde. Juist door deze verbondenheid tussen religie en oorlog was er geen specifiek concept van heilige oorlog nodig binnen de Byzantijnse samenleving. Oorlog en de christelijke religie waren immers al onlosmakelijk met elkaar verbonden. Daarnaast ziet men in zowel de keizerlijke als de kerkelijke ideologie binnen Byzantium terug dat de noodzakelijkheid van oorlogsvoering betreurd wordt. Vrede is waar men naar moet streven.⁵⁷ Samengevat ontwikkelde er zich in het Byzantijnse Rijk geen doctrine van heilige oorlog, ook al waren er verschillende opvattingen met betrekking tot de religieuze aspecten van oorlogsvoering. Wanneer de definitie van Stouraitis met betrekking tot heilige oorlog wordt aangehouden kan er gesteld worden dat de besproken Byzantijnse conflicten, die in de moderne literatuur expliciet zijn aangeduid als heilige oorlog, geen vormen van heilige oorlog waren. In deze conflicten worden er dan wel religieuze elementen en onderbouwingen ingezet, maar die zijn voornamelijk te verklaren uit het gegeven dat de Byzantijnen geen oorlog voerden zonder beroep te doen op en te geloven in de steun van God.⁵⁸ Om een conflict te classificeren als een heilige oorlog zijn er namelijk nog meer elementen nodig. Bij een heilige oorlog wordt oorlogsvoering namelijk, volgens Stouraitis, gerechtvaardigd als een goddelijk bevel en ingezet tegen de ongelovigen. Daarbovenop verkrijgen de deelnemers van deze oorlog absolutie. Dit is niet terug te zien in deze conflicten. De Byzantijnse religieuze autoriteiten wijzen het idee van spirituele beloningen voor de gesneuvelde soldaten af. Daarnaast presenteren de Byzantijnen deze oorlogen niet als een bevel van God. Tenslotte blijkt uit onder andere *De administrando imperio* dat de religie van vijanden niet een op zichzelf staande reden was om oorlog tegen hen te voeren voor de Byzantijnen. Ook Dennis' definitie van heilige oorlog wijst deze conflicten af als heilige oorlogen aangezien zij geen primair religieus doel hadden. Daarnaast is er nogmaals geen officiële acceptatie onder de Byzantijnen dat de gesneuvelde soldaten in deze conflicten een spirituele beloning verkrijgen.

---

⁵² Ibid., 17-18.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Haldon, *Warfare State and Society in the Byzantine World*, 21.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Stouraitis, 'State war ethic and popular views on warfare', 77.

⁵⁷ Haldon, *Warfare State and Society in the Byzantine World*, 23-32.

⁵⁸ Stouraitis, 'Jihād and Crusade', 25.

Paragraaf 1.3: Byzantijnse visie op de Jihad.

In deze laatste paragraaf van hoofdstuk 1 komen de Byzantijnse perspectieven op de heilige oorlog van de islam, de jihad, aan bod. Deze perspectieven kunnen namelijk extra inzichten bieden over de Byzantijnse houding tegenover heilige oorlog. Dit is immers het moment waarop de Byzantijnen voor het eerst in contact kwamen met een doctrine van heilige oorlog. De auteurs van de Byzantijnse bronnen spreken zich uit over twee fundamentele ideeën van de jihad. Ten eerste het idee dat God de onderwerping of vernietiging van ongelovigen verordende. Daarnaast waren de Byzantijnse auteurs tegen het idee dat de gelovige soldaat een spirituele beloning kon vergaren en een martelaar kon worden door deel te nemen aan een oorlog die verordend was door God.⁵⁹ De eerste Byzantijnse auteur die zich uitspreekt tegen de jihad is de Byzantijnse theoloog Theophanes de Belijder (759-817). Hij stelt in zijn werk de *Chronographia* dat de islam ketterij is.⁶⁰ Verder stelt Theophanes dat Mohammed een misleider is omdat Mohammed: "...zijn volgelingen leert dat zij die een vijand doden of gedood worden door een vijand naar de hemel zullen gaan..."⁶¹ Theophanes wijst zodoende het vergaren van een spirituele beloning wanneer men sterft in een heilige oorlog af.

Ook de Byzantijn Niketas Byzantios uit zich in de 9^e eeuw over de jihad in een briefwisseling met een islamitische theoloog. Hij verwerpt het islamitische idee dat het doden van mensen gelegitimeerd kan worden als Gods wil. Doden en het voeren van oorlog kan volgens Byzantios geen religieuze opdracht zijn aangezien God niet wenst dat zijn meest bijzondere schepping, de mens, vernietigd wordt.⁶² Tenslotte toont het werk *De administrando imperio* van Constantijn VII ook een negatieve perceptie van de Jihad. In twee verschillende passages van het werk wordt het idee van vergeving door deelname aan een goddelijk verordende oorlog afgewezen. In de eerste passage wordt Mohammed als iemand die misleid is gepresenteerd wegens zijn beweringen dat gelovigen naar de hemel zullen gaan wanneer zij een vijand doden of gedood worden door een vijand.⁶³ In de tweede passage worden de woorden van Theophanes aangehaald.⁶⁴

Gebaseerd op deze bronnen kan er zodoende gesteld worden dat de Byzantijnen zich negatief opstelden tegenover het islamitische idee dat oorlog verordend werd door God en kon dienen als middel ter vergeving van zonden.⁶⁵ Deze twee ideeën vormen een essentieel onderdeel van het concept van heilige oorlog dat Stouraitis geeft. De Byzantijnen stelde zich, zoals is gebleken uit de perspectieven op de jihad, negatief op naar deze ideeën voor de aanvang van de kruistochten. Daarnaast versterken deze Byzantijnse bronnen het punt dat gemaakt is in paragraaf 1.2. Het idee van martelaarschap voor gesneuvelde soldaten werd ook door deze auteurs afgewezen. De voorstellen die enkele Byzantijnse keizers zoals Heraclius en Nikephoros Phokas deden vonden zodoende geen brede steun en veranderde het Byzantijnse perspectief op het samengaan van oorlog en religie niet.

---

⁵⁹ Ibid.,14.

⁶⁰ Theophanes, *Chronographia*, 334.

⁶¹ Ibid., 334.

⁶² Niketas von Byzanz, *Schriften zum Islam I*, griechisch-deutsche Textausgabe von K. Förstel [Corpus Islamo-Christianum] (Würzburg-Altenberge 2000), 192, 334-345.

⁶³ Constantijn VII Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, XIV.30-34.

⁶⁴ Ibid., XVII.16-23.

⁶⁵ Stouraitis, 'Jihād and Crusade', 15-16.

Conclusie hoofdstuk 1:

In dit hoofdstuk zijn verschillende inzichten opgedaan over de perspectieven van de Byzantijnen op: oorlogsvoering, heilige oorlog en de jihad. Er kan geconcludeerd worden dat religieuze ideeën belangrijk waren voor de Byzantijnse opvattingen over oorlog. Oorlog werd gevoerd in naam van en voor het christendom en was zodoende onlosmakelijk verbonden met religie. Het voeren van oorlog was daarnaast een noodzakelijk kwaad dat werd uitgeoefend om Romeins territorium te verdedigen. Vrede was het ideaal. De Byzantijnen kenden rechtvaardige oorlogen, maar geen specifieke heilige oorlogen. De orthodoxe christelijke autoriteiten binnen het Byzantijnse Rijk wezen namelijk het idee van een spirituele beloning voor gesneuvelde soldaten af. Daarnaast werden conflicten vrijwel nooit gepresenteerd door de Byzantijnen als een strijd waar enkel religieuze motieven voor bestonden, maar deze werden vaak samengebracht met andere ideeën en redenen voor oorlog zoals de territoriale integriteit van het Byzantijnse Rijk. Verder verwierpen de Byzantijnen de ideeën van de jihad: dat oorlog verordend kon worden door God en haar deelnemers spirituele beloningen kon verlenen. Vóór de aanvang van de kruistochten hadden de Byzantijnen tenslotte zodoende nog geen eigen concept van heilige oorlog.

Hoofdstuk 2: Byzantijnse perspectieven op de kruistochten.

Paragraaf 2.1: Het perspectief van Anna Komnene op de Eerste Kruistocht.

In dit hoofdstuk wordt er gekeken naar de Byzantijnse perspectieven op de kruistochten. De Byzantijnse auteurs die hierbij centraal zullen staan zijn: Anna Komnene (1083-1153), Niketas Choniates (1155-1216) en Constantijn Stilbes (midden 12^e eeuw). Met name Anna Komnene en Niketas Choniates zijn belangrijke Byzantijnse historici die zich hebben uitgelaten over de kruistochten.⁶⁶ Ten eerste zal Anna Komnene en haar perspectief op de Eerste Kruistocht (1096-1099) worden behandeld. Zij is namelijk de eerste en de belangrijkste Byzantijnse bron als het gaat om Byzantijnse perspectieven op de Eerste Kruistocht.⁶⁷ Zij maakte immers de Eerste Kruistocht persoonlijk mee. Daarnaast was Anna Komnene de dochter van de Byzantijnse keizer Alexios I Komnenos (r. 1081-1118). Zij bevond zich gedurende de Eerste Kruistocht zodoende bij het centrum van de Byzantijnse macht. Dit gaf haar toegang tot uiteenlopende diplomatieke en militaire documenten uit het keizerlijke archief. Anna was een geleerde vrouw en had kennis van: Griekse literatuur en geschiedenis, filosofie, theologie, wiskunde en geneeskunde.⁶⁸ Ook schreef ze een werk over de heerschappij van haar vader genaamd de *Alexiade*. Dit is vrij uniek aangezien Byzantijnse vrouwen dit vrijwel niet deden. Naast het schrijven van dit werk speelde zij ook een belangrijke rol in de Byzantijnse politiek en probeerde zij haar broer, Johannes Komnenos II (r. 1118-1143), af te zetten en de macht zelf toe te eigenen.⁶⁹ Anna schrijft zodoende vanuit een machtspolitiek spectrum waarmee rekening moet worden gehouden bij het analyseren van de *Alexiade*. Daarnaast probeert zij in haar werk vooral de heerschappij van haar vader te verdedigen en te legitimeren. In de *Alexiade* komen de Eerste Kruistocht en haar perspectieven op de kruisvaarders uitvoerig aan bod. In de *Alexiade* toont Anna voornamelijk minachting voor de kruisvaarders.⁷⁰ Eén onderdeel van deze minachting is het wantrouwen dat Anna heeft voor de motieven van de leiders van de kruistocht. Haar vader keizer Alexios I Komnenos vermoedde dat de kruisvaarders, waaronder Bohemund (1054-1111), niet enkel voor de inname van Jeruzalem vochten. Hij vermeende dat de kruisvaarders zelfs mogelijk zijn machtspositie over wilden nemen.⁷¹ Zijn dochter deelde deze argwaan met haar vader.⁷² Anna neemt ondanks deze minachting geen afstand van de rechtvaardiging die wordt gebruikt voor de kruistochten. In de *Alexiade* wijst zij de ideeën dat pelgrims beschermd moeten worden en het heroveren van voormalig christelijk territoria niet af. Dit doet zij niet door actief steun te betuigen aan deze ideeën, maar zij wijst deze ook niet af.⁷³

Verder maakt Anna een duidelijk onderscheid tussen de politieke aspecten en de ideologische aspecten van de kruistochten. In de *Alexiade* schrijft zij het volgende: "Er vond toen een opschudding plaats van zowel mannen als vrouwen als nog nooit was voorgekomen in de menselijke herinnering, de eenvoudigeren van geest werden aangespoord door het verlangen om te aanbidden bij het graf van onze Heer en de heilige plaatsen te bezoeken; maar de scherpzinnigen, vooral mannen zoals Bohemund en gelijkgestemden, hadden nog een andere geheime reden, namelijk de hoop dat ze tijdens hun reizen op de een of andere manier de hoofdstad zelf zouden kunnen veroveren, en zij beschouwden dit als een soort uitvloeisel."⁷⁴ In dit gedeelte maakt zij zodoende onderscheid tussen

---

⁶⁶ Stouraitis, 'Jihād and Crusade', 17.

⁶⁷ Ibid., 18.

⁶⁸ E.A. Hanawalt, 'Anna Komnene' in: J.R. Strayer ed., *The Dictionary of the Middle Ages* (New York 1983) 301-312, aldaar 303-304.

⁶⁹ Ibid., 303-304.

⁷⁰ Kolbaba, 'Fighting for Christianity', 212.

⁷¹ Ibid., 214.

⁷² Ibid., 214.

⁷³ Stouraitis, 'Jihād and Crusade', 28.

⁷⁴ Anna Komnene, *Alexiade* X.5.10.

twee aspecten van de kruistochten. Allereerst onderscheidt zij het ideologische rechtvaardige aspect namelijk: vrije pelgrimage naar het Heilige Graf. Anna heeft tegen dit aspect van de Eerste Kruistocht geen afkeer en ziet het als een rechtvaardige zaak. Ten tweede onderscheidt zij het politieke aspect: een mogelijke aanval op het Byzantijnse Rijk. Dit aspect keurt zij uiteraard af.⁷⁵ De vijandigheid en minachting die Anna toont naar de leiders van de kruistocht zijn zodoende vooral gebaseerd op politieke overwegingen.

In de *Alexiade* wordt er verder geen duidelijk begrip getoond dat deze kruistocht een oorlog is die verordend is door God. Tegelijkertijd is het opvallend dat er in dit werk geen sterke polemiek aanwezig is tegen de voornaamste ideeën van de kruistocht: de vergeving van zonden na het sneuvelen in de strijd en het idee dat God deze strijd had bevolen.⁷⁶ Deze afwezigheid kan verklaard worden aan de hand van meerdere mogelijke factoren. Ten eerste is het mogelijk dat het vele jaren kon duren voordat de complete Latijnse doctrine met betrekking tot kruisvaart bekend werd voor de Byzantijnen. Daarnaast evolueerde de doctrine van de kruisvaarders continu.⁷⁷ Er is wellicht weinig communicatie geweest over de doctrine van de Eerste Kruistocht en er was daardoor nog veel onduidelijkheid onder de Byzantijnen over dit fenomeen bij het eerste contact met de kruisvaarders. Het idee dat de kruistocht verordend was door God en kon dienen als middel ter vergeving van zonden bestond daarnaast mogelijk nog niet onder de kruisvaarders zelf. Het kan namelijk zo zijn dat dit zich pas ontwikkelde toen de kruisvaarders door Klein-Azië trokken na hun eerste contact met de Byzantijnen.⁷⁸ De afwezigheid van een sterke polemiek tegen de ideeën van de kruistocht kan derhalve mogelijk deels verklaard worden door onduidelijkheid onder de Byzantijnen. Waarschijnlijk was het nog belangrijker dat de kruistocht makkelijk ingepast kon worden in het concept van rechtvaardige oorlog zoals besproken in paragraaf 1.1. Dit Byzantijnse concept van rechtvaardige oorlog is mogelijk toonaangevend geweest voor de Byzantijnse beeldvorming over de kruistochten en zodoende ook de Eerste Kruistocht. De Byzantijnse elite zag de kruistochten mogelijk grotendeels vanuit het idee van een rechtvaardige oorlog die diende om christelijk-Romeins territorium te bevrijden.⁷⁹ Eén van de mogelijke redenen waarom de Byzantijnse elite zo naar de kruistochten keek kan mogelijk verklaard worden vanuit het oorspronkelijke motief van de kruisvaarders. Voorafgaand aan de Eerste Kruistocht was er immers het idee onder de Latijnen dat er een herovering moest plaats vinden van het oorspronkelijke territorium van de oosterse christenen. Pas later werd deze kruistocht gepresenteerd en gezien als een goddelijk verordende oorlog.⁸⁰

Zoals eerder genoemd hield de Byzantijnse elite zich tijdens het contact met de leiders van de kruistocht vooral bezig met de politieke belangen en niet zozeer met de religieuze en ideologische aspecten van de kruistocht. In de *Alexiade* komt dit sterk naar voren. Dit blijkt verder ook uit het gegeven dat keizer Alexios I de Latijnse leiders van de kruistocht persoonlijk aan zich wilde binden door middel van een persoonlijke eed.⁸¹ Op één ideologisch vlak was er een sterke overeenkomst tussen de Byzantijnen en de kruisvaarders. De ideologie die de basis vormde voor het beleid van Alexios I was namelijk gebaseerd op het Byzantijnse idee van een rechtvaardige oorlog waarbij *restauratio imperii* als doel werd gesteld.⁸² Daarnaast waren de militaire leiders van de kruistocht erop gewezen door de paus dat zij niet enkel Jeruzalem moesten bevrijden, maar dat zij ook voormalig oosters-christelijk territorium moesten herstellen.⁸³ Gezien het gegeven dat met name de religieuze doctrine van de kruisvaarders nog niet volledig ontwikkeld was en bekend was bij de Byzantijnen is het mogelijk dat vooral dit idee van herovering van christelijk territorium naar voren

---

⁷⁵ Stouraitis, 'Jihād and Crusade', 28.

⁷⁶ Ibid., 30.

⁷⁷ Kolbaba, 'Fighting for Christianity', 216.

⁷⁸ J. Riley-Smith, *The First Crusade* (Pennsylvania 1991), 114-116.

⁷⁹ Stouraitis, 'Jihād and Crusade', 30.

⁸⁰ J. Riley-Smith, 'Der Aufruf von Clermont und seine Folgen' in: H.J. Kotzur ed., *Die Kreuzzüge: Kein Krieg ist heilig* (Mainz 2004), 50-63, aldaar 51-57.

⁸¹ R.J. Lilie, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten* (München 1981), 6-24.

⁸² Stouraitis, 'Jihād and Crusade', 31.

⁸³ Ibid., 31.

werd geschoven door beide partijen. De Latijnse leiders van de kruistocht hadden er waarschijnlijk vooral baat bij in hun eerste contact met Byzantium dat het Byzantijnse Rijk hen zou steunen in hun onderneming. De Byzantijnen waren bekend met het voeren van rechtvaardige oorlogen om christelijk land te heroveren en ook met pelgrimage. Door de Eerste Kruistocht te presenteren als een oorlog die diende om christelijke gebieden te bevrijden in combinatie met pelgrimage kon er zodoende een ideologische overeenkomst ontstaan tussen de Latijnse kruisvaarders en de Byzantijnen. Beide hadden tegengestelde politieke belangen, maar door dit idee van de Eerste Kruistocht te benadrukken kon er een samenwerking tot stand komen. Natuurlijk deden zowel de kruisvaarders als de Byzantijnen dit dan vanuit hun eigen specifieke agenda's en perspectieven.⁸⁴

Toch kan er wel gesteld worden aan de hand van de *Alexiade* dat de Byzantijnen anders dachten dan de kruisvaarders over de religieuze aspecten van oorlogsvoering. Anna Komnene schrijft in haar werk namelijk over de Latijnse priesters die meetrokken en vechten met de andere kruisvaarders. Zij bekritiseert deze praktijk zeer sterk op basis van kerkelijke wetten en de Bijbel. Verder stelt zij duidelijk dat de Byzantijnen dit niet doen.⁸⁵ De Byzantijnen kenden zodoende geen religieuze omstandigheden en doeleinden waarbij het gelegitimeerd was voor priesters om deel te nemen aan oorlogsvoering. In de ogen van de Byzantijnen was het voeren van oorlog een zonde en daarmee zeker niet weggelegd voor de dienaren van God. Het feit dat Anna Komnene deze Latijnse praktijk benoemt en bekritiseert laat zodoende zien dat de Byzantijnen oorlog nog steeds niet zagen als een religieuze onderneming die werd verordend door God ondanks het contact met de Latijnse kruisvaarders en hun ideeën. Er is zodoende een continuïteit met de voorgaande eeuwen ten tijde van de Eerste Kruistocht⁸⁶ Tenslotte benadrukt Anna, in tegenstelling tot de kruisvaarders, de religie van de vijand, de moslims, niet als een reden om oorlog tegen hen te voeren. De vijand wordt immers genoemd met termen als *Tourkoi* en *Sarakenoi*. De term 'ongelovigen' wordt daarnaast niet gebruikt voor de vijanden.⁸⁷ Ondanks deze verschillende opvattingen worden de kruisvaarders niet als ketters gezien door de Byzantijnen. De kruisvaarders worden in de *Alexiade* enkel gepresenteerd als barbaren.⁸⁸

---

⁸⁴ Ibid., 31-32.

⁸⁵ Anna Komnene, *Alexiade* X.8.8.

⁸⁶ Stouraitis, 'Jihād and Crusade', 33-34.

⁸⁷ Ibid., 28.

⁸⁸ Kolbaba, 'Fighting for Christianity', 212-213.

Paragraaf 2.2: Niketas Choniates en de ideeën van de kruisvaarders.

Naast Anna Komnene waren er ook andere Byzantijnse auteurs die zich uitlieten over de kruisvaarders en hun kruistochten. Eén van deze auteurs is de eerdergenoemde Byzantijn Niketas Choniates. Choniates was een historicus, theoloog en ambtenaar binnen de Byzantijnse regering.⁸⁹ Tijdens zijn carrière binnen de keizerlijke administratie heeft hij onder verschillende Byzantijnse keizers gediend. Verder kwam Choniates uit een welvarende familie die na de plundering van Constantinopel in 1204 de stad moest verlaten en hierbij al haar bezittingen kwijtraakte. Eén belangrijk werk van Choniates is de *Historia*. Er zijn twee versies vervaardigd van dit werk: een oudere korte versie die is geschreven vóór 1204 en een langere kritische versie die is geschreven na dit jaar.⁹⁰ De *Historia* dient als de belangrijkste bron van de Byzantijnse geschiedenis in de jaren 1118-1206. Choniates is namelijk de enige contemporaine Byzantijnse auteur die inzicht biedt in de laatste tientallen jaren van de 12^e eeuw.⁹¹ In zijn werk spreekt hij zowel over de Tweede Kruistocht, Derde Kruistocht en de Vierde Kruistocht. Van alle Byzantijnse historici in zijn tijd wist Choniates waarschijnlijk het meeste af van de ideologie van de kruisvaarders. In zijn werk laat hij namelijk zien dat hij kennis heeft van het concept van absolutie: de kwijtschelding van zonden door deelname aan de kruisvaart.⁹²

Choniates had niet enkel veel kennis over de kruistochten, maar hij was het ook eens met hun doelstelling: het heroveren van het Heilige Land. Dit was volgens Choniates immers al het doel geweest van de Byzantijnse keizer Johannes II Komnenos.⁹³ Verder presenteert Choniates de Tweede Kruistocht en de Derde Kruistocht als rechtvaardige oorlogen van bevrijding. Daarnaast toont Choniates aan dat de doelstellingen van deze twee kruistochten, ondanks de Byzantijnse argwaan, toch echt waarachtig waren aangezien het Heilige Land werd bevrijd.⁹⁴ Net als Anna Komnene stemt hij in met het idee dat christelijk territorium herovert moest worden. Dit was in zijn ogen dan ook rechtvaardig. Tegelijkertijd zag Choniates ook in dat het politieke aspect van deze twee kruistochten een mogelijke bedreiging voor Byzantium kon zijn.⁹⁵ Aan de ene kant zijn de kruisvaarders namelijk een “wolk van vijanden” die optrekken tegen het Byzantijnse Rijk, maar aan de andere kant ziet Choniates de rechtvaardigheid van hun doel in.⁹⁶ Ook in het werk van Choniates wordt het opnieuw duidelijk dat de Byzantijnen anders dachten over het samengaan van religie en oorlogsvoering dan de kruisvaarders. Choniates schrijft namelijk het volgende met betrekking tot de Vierde Kruistocht: “Deze wederzijdse vernietiging en moord heeft mij ertoe gebracht dat dit dodelijke kwaad, verderfelijk voor de mens, niet alleen wordt afgebeeld in beelden en niet alleen de dapperst dieren overkomt, maar ook vaak voorkomt onder de naties, zoals zij die zijn opgetrokken tegen ons Romeinen, die doden en gedood worden, omkomen door de macht van Christus die de oorlogszuchtige naties verstrooit, en die zich niet verheugt in bloedvergieten, en die ervoor zorgt dat de rechtvaardige man de adder en de basilisk vertrappt en de leeuw en de draak onder de voet loopt.”⁹⁷ Choniates baseert zich hierbij op de Bijbel. God vernietigt de landen die uit zijn op oorlogsvoering en tegelijkertijd helpt hij de rechtvaardigen. De Vierde Kruistocht wordt zodoende anders gezien door Choniates dan de twee voorgaande kruistochten. In de ogen van Choniates zijn de kruisvaarders oorlogszuchtig aangezien zijn Constantinopel aanvielen. De Byzantijnen zijn daarentegen de rechtvaardigen die uiteindelijk zege zullen vieren over de onrechtvaardigen omdat

---

⁸⁹ A. Simpson, ‘Niketas Choniates’ in: A. Mallet ed., *Franks and Crusades in Medieval Eastern Christian Historiography* (Turnhout 2020) 93-123, aldaar 93.

⁹⁰ Ibid., 104.

⁹¹ Ibid., 104.

⁹² Ibid., 109.

⁹³ Ibid., 106.

⁹⁴ Ibid., 107.

⁹⁵ Stouraitis, ‘Jihād and Crusade’, 34-35.

⁹⁶ Ibid., 35.

⁹⁷ Choniates, *Historia*, X.655.

God tegen doden is en de veroorzakers van oorlogen bestraft.⁹⁸ Choniates stelt zodoende dat oorlog niet gezien en gelegitimeerd kon worden als een opdracht van God.

Deze negatieve Byzantijnse houding naar een van de belangrijkste ideeën van de kruistochten is niet enkel een plotselinge reactie op de gebeurtenissen van de Vierde Kruistocht. Diverse Byzantijnse auteurs reageren namelijk op gelijksoortige wijze op dit idee binnen de ideologie van de jihad vanaf de 9^e eeuw. Zoals besproken in paragraaf 1.3 stelt Niketas Byzantios zich namelijk negatief op naar het idee van de jihad dat God oorlog verordent. Ook in de *Tactica* worden de moslims op gelijksoortige wijze beschuldigt, net zoals de Latijnen in het werk van Choniates.⁹⁹ De Byzantijnse verwerping van de ideeën dat God oorlogen beval en dat deze als middel van aflaat konden worden gebruikt ontstond zodoende in de 9^e eeuw en zette zich voort onder Choniates gedurende de kruistochten. Samengevat zag Choniates de kruistochten, behalve de Vierde Kruistocht, als gedeeltelijk positieve ondernemingen aangezien er een rechtvaardig doel aanwezig was. Het heroveren van het Heilige Land paste immers binnen het Byzantijnse idee dat christelijk-Romeins territorium herovert mocht worden. Tegelijkertijd kon Choniates zich niet vinden in het idee dat de kruistochten oorlogen waren tegen de ongelovigen in de naam van God.¹⁰⁰

Paragraaf 2.3: Constantijn Stilbes en de fouten van de Latijnen na de Vierde Kruistocht.

De laatste Byzantijnse auteur die aan bod komt is Constantijn Stilbes. Kort na de plundering van Constantinopel in 1204 schreef deze Byzantijnse auteur en geestelijke een werk over de fouten van de Latijnen. In zijn werk presenteert hij vijfenzeventig beschuldigingen aan de Latijnen. Drie van deze beschuldigingen bieden inzicht in zijn houding tot de religieuze aspecten van de kruistochten.¹⁰¹ Ten eerste schrijft Stilbes het volgende: “de hooggeplaatste priesters nemen deel aan oorlogsvoering en vechten en worden gedood of worden de moordenaars van mannen, juist degenen die leerlingen zijn van de geweldloze Christus en dezelfde handen gebruiken om het geheime lichaam en bloed te heiligen.”¹⁰² Vervolgens schrijft Stilbes verder in zijn werk: “Hun hooggeplaatste priesters keuren het afslachten van christenen goed en beweren dat zij die dit doen zalig zullen zijn.”¹⁰³ De laatste van de drie relevante beschuldigingen is als volgt: “Zij verheerlijken degenen onder hen, die zijn gedood in de strijd, als verlost en zeggen dat ze rechtstreeks de hemel binnengaan, zelfs als ze hun leven hebben verloren door te vechten vanwege hebzucht of bloeddorst of een andere overdaad aan kwaad.”¹⁰⁴ In de eerstgenoemde beschuldiging is er een duidelijke overeenkomst aanwezig met het standpunt dat Anna Komnene maakt over de Latijnse priesters zoals besproken in paragraaf 2.1.

In de tweede beschuldiging, die zojuist is genoemd, keurt Stilbes het idee af dat het doden van christenen beloond kan worden met verlossing. Stilbes veroordeelt met deze beschuldiging de Vierde Kruistocht waarbij de Latijnse christenen de oosterse christenen aanvielen.¹⁰⁵ In de derde beschuldiging verwerpt Stilbes het idee dat oorlogsvoering in het algemeen kan leiden tot zaligmaking. In deze beschuldiging bekritiseert hij derhalve niet enkel de Vierde Kruistocht, maar de kruistochten in het algemeen. De Latijnse kruisvaarders zagen de kruistochten namelijk als middel dat kon dienen ter vergeving van hun zonden. De Byzantijnen waren hier zeker al van op de hoogte ten

---

⁹⁸ Stouraitis, ‘Jihād and Crusade’, 48-49.

⁹⁹ Ibid., 49.

¹⁰⁰ Ibid., 49.

¹⁰¹ Ibid., 50.

¹⁰² Constantine Stilbes, *Memoire against the Latins* 70.163-71.166.

¹⁰³ Ibid., 77.270-275.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Stouraitis, ‘Jihād and Crusade’, 50.

tijde van de Vierde Kruistocht.¹⁰⁶ Volgens Stilbes zitten de kruisvaarders fout aangezien zij oorlogsvoering op zichzelf zien als een middel waarmee de christelijke soldaat de hemel kan bereiken zelfs als het doel van de oorlog onrechtvaardig is. Naast het verwerpen van dit idee veroordeelt Stilbes ook de vroomheid van de kruisvaarders en de rechtvaardigheid van hun ondernemingen.¹⁰⁷ In de laatste beschuldiging, die eerder genoemd is, verwijst Stilbes namelijk naar het vechten vanwege hebzucht, bloeddorst of een andere overdaad aan kwaad. Hiermee toont hij de onrechtvaardigheid van de kruistochten. Anna Komnene en Niketas Choniates zagen de kruistochten daarentegen wel als rechtvaardige oorlogen. De Vierde Kruistocht werd echter wel bekritiseerd door Choniates. Stilbes neemt zodoende duidelijk een andere positie in ten opzichte van deze auteurs, maar er is ook een zekere continuïteit. Anna Komnene en Choniates stemden namelijk ook niet in met het idee dat oorlogsvoering als middel van absolutie kon worden ingezet. Het verschil in de positie van Stilbes kan worden verklaard als resultaat van de Latijnse aanval op Constantinopel gedurende de Vierde Kruistocht. Na deze aanval werden de Latijnse kruisvaarders immers niet meer als christelijke tegenstanders beschouwd, maar als goddeloze vijanden.¹⁰⁸ Deze goddeloze vijanden konden dan ook geen rechtvaardig doel dienen. Gedurende de eerste drie kruistochten was er enkel een dispuut tussen de Byzantijnen en de kruisvaarders over de controle van heroverd christelijk-Romeins land. Vooral Anna Komnene, maar ook Choniates gaan vooral in op de politieke aspecten van de kruistochten. De Byzantijnse elite zag de kruisvaarders in deze periode als medechristenen en had een ideologisch begrip voor de rechtvaardigheid van deze drie kruistochten. Tijdens de Vierde Kruistocht was dit beeld echter niet meer houdbaar. De kruisvaarders hielden zich toen immers niet bezig met het heroveren van voormalig christelijk territorium op de moslims, maar vielen juist de Byzantijnse christenen aan.

Conclusie hoofdstuk 2:

Aan de hand van de inzichten die zijn opgedaan in dit hoofdstuk kan er geconcludeerd worden dat de Byzantijnse elite de eerste drie kruistochten voornamelijk zag vanuit het Byzantijnse idee van *dikaïos polemos*. Verder zagen zowel Anna Komnene als Niketas Choniates rechtvaardigheid in de ideologische doelstelling van de kruistochten, namelijk het bevrijden van het Heilige Land. Binnen de Byzantijnse ideologie met betrekking tot oorlogsvoering was het namelijk gerechtvaardigd om voormalig christelijk-Romeins territorium te heroveren en de Levant viel hier ook onder. Anna Komnene maakte zich vooral zorgen over de politieke aspecten van de Eerste Kruistocht en de motieven van haar leiders. Ook Choniates zag de politieke aspecten van de Tweede Kruistocht en de Derde Kruistocht als een mogelijke bedreiging voor Byzantium. Daarnaast bekritiseerden beide auteurs belangrijke religieuze aspecten van de kruistochten. Constantijn Stilbes bekritiseerde net als deze auteurs ook de religieuze aspecten van de kruistochten, maar verwierp daarnaast ook de rechtvaardigheid van deze expedities. Er kan zodoende gesteld worden dat de Byzantijnen de kruistochten niet zagen als heilige oorlogen, maar als rechtvaardige oorlogen in de periode vóór de Vierde Kruistocht. Na de Vierde Kruistocht viel ook deze rechtvaardigheid weg. Choniates bekritiseerde de kruisvaarders namelijk na deze gebeurtenis en Stilbes verwerpt hun rechtvaardigheid. Tenslotte is er continuïteit in het Byzantijnse denken over het samengaan van religie en oorlog. In de 9^e eeuw verwierpen de Byzantijnen namelijk al de ideeën binnen de jihad dat God oorlog beval en dat oorlogsvoering kon leiden tot de vergeving van zonden. Uit de perspectieven van Komnene, Choniates en Stilbes blijkt dat de Byzantijnse elite nog steeds hetzelfde standpunt innam met betrekking tot deze ideeën ondanks de Byzantijnse kennismaking met de Latijnse doctrine van de kruistochten.

---

¹⁰⁶ Ibid., 51.

¹⁰⁷ Ibid., 51.

¹⁰⁸ Ibid., 51.

Algemene conclusie:

In deze algemene conclusie zal er een antwoord gegeven worden op de hoofdvraag van dit onderzoek: in welke vorm veranderde de Byzantijnse perspectieven op de kruistochten na de Vierde Kruistocht? In het eerste hoofdstuk is er vastgesteld dat de Byzantijnen geen eigen concept hadden van heilige oorlog. De Byzantijnen stemden namelijk niet in met de ideeën dat God oorlogen kon bevelen en dat deelname aan deze oorlogen spirituele beloningen konden brengen. Deze fundamentele aspecten van heilige oorlog zijn daarentegen wel terug te zien in zowel de jihad als in de kruistochten, ook al kenden beide hun eigen specifieke doctrine. De Byzantijnse verwerping van deze ideeën blijkt uit diverse Byzantijnse bronnen en voorbeelden uit verschillende periodes. Zo is er in het eerste hoofdstuk vastgesteld dat het verzoek van Nikephoros Phokas om gesneuvelde Byzantijnse soldaten tot martelaren te maken werd afgewezen. Daarnaast keurden verschillende Byzantijnse auteurs deze fundamentele ideeën van heilige oorlog binnen de jihad af. De Byzantijnen kenden zodoende geen heilige oorlog, maar wel rechtvaardige oorlog. De term die de Byzantijnen hiervoor gebruikten was *dikaios polemos*. Oorlogen moesten volgens de Byzantijnen een rechtvaardig doel hebben zoals het heroveren of verdedigen van Romeins-christelijk territorium. Gods goedkeuring en steun bij het voeren van een oorlog was voor de Byzantijnen de belangrijkste bron van rechtvaardigheid. God en daarmee ook religie speelde zodoende een belangrijke rol in de militaire ideologie van de Byzantijnen.

Ondanks deze Byzantijnse afwezigheid van een concept van heilige oorlog is het wel opvallend dat er gedurende de Eerste Kruistocht geen sterke Byzantijnse polemiek was tegen de ideeën van de kruisvaarders. In het bijzonder de ideeën dat God hun kruistocht had verordend en dat zij absolutie konden verkrijgen. Anna Komnene gaat namelijk vooral in op de politieke aspecten van de kruistocht en is enkel kritisch over de gewapende priesters. De Latijnse kruisvaarders worden als barbaren neergezet, maar zijn tegelijk medechristenen. Enkel de leiders van de kruistocht zijn lastig te vertrouwen vanwege hun politieke motivaties. De afwezigheid van sterke Byzantijnse kritiek vóór de Vierde Kruistocht op de religieuze aspecten van de kruistochten kan gedeeltelijk verklaard worden met het gegeven dat de kruistochten als beweging een vrij complexe ideologie kenden. Daarnaast veranderde deze ideologie voortdurend. Het oorspronkelijke idee van de kruisvaart was het bevrijden van voormalige Romeins-christelijke gebieden, maar deze kruisvaart ontwikkelde zich tegelijkertijd tot een gewapende pelgrimage. Daarbovenop ontstond er ook het idee dat deze expedities bevolen waren door God en dat de deelnemers spirituele beloningen konden vergaren zoals absolutie. Het is goed mogelijk geweest dat de Byzantijnen ten tijde van de Eerste Kruistocht nog geen complete kennis hadden van deze doctrine van de kruisvaart. Na verloop van tijd werd deze doctrine wel steeds duidelijker onder de Byzantijnen, zoals blijkt uit Choniates' kennis over het idee van absolutie.

Er is zodoende nog een andere verklaring nodig voor de afwezigheid van Byzantijnse kritiek op de religieuze ideeën van de kruisvaarders. Ten eerste is het mogelijk dat de Byzantijnen werden beïnvloed door de kruisvaarders en daardoor hun eigen ideeën over het samengaan van religie en oorlog hebben aangepast. Ten tweede is het mogelijk dat de Byzantijnen de kruistochten aanvankelijk interpreteerden aan de hand van hun eigen idee van rechtvaardige oorlog. Het gegeven dat Anna Komnene, Choniates en Stilbes kritiek leverden op de religieuze aspecten van de kruistochten maakt de eerste mogelijkheid zeer onwaarschijnlijk. Zowel Komnene als Choniates waren positief over het idee van de kruisvaarders dat voormalig christelijk land, wat ook Romeins land was, bevrijd moest worden van de moslims. Dit idee van de kruisvaarders past dan ook goed in het concept waar de Byzantijnen bekend mee waren namelijk het idee van rechtvaardige oorlog. Vóór de Vierde Kruistocht werden de kruistochten door de Byzantijnen dan ook gezien als rechtvaardige oorlogen die gesteund werden door God. Tijdens de Vierde Kruistocht werden de christenen en de christelijk-Romeinse staat zelf aangevallen door de kruisvaarders. Het beeld van de kruistochten als een rechtvaardige oorlog was dan ook niet meer houdbaar onder de Byzantijnen. Dit blijkt dan ook uit het werk van Stilbes. Ook Choniates spreekt negatief over de kruisvaarders na de Vierde Kruistocht. Na de aanval op Constantinopel werden de Latijnse kruisvaarders immers niet meer als christelijke tegenstanders

beschouwd, maar als goddeloze vijanden. Zij konden dan ook geen rechtvaardig doel meer dienen en rekenen op de steun van God. Mijn inzichten sluiten tenslotte dan ook voornamelijk aan bij de standpunten van Dennis en Stouraitis binnen het wetenschappelijke debat. Ook zij beargumenteren dat er geen Byzantijns concept was van heilige oorlog. Stouraitis beargumenteert daarnaast ook dat de Byzantijnen de kruistochten vooral interpreteerden vanuit het concept van *dikaïos polemos*. Dit veranderde volgens Stouraitis, net als in dit betoog, na de Vierde Kruistocht.

Bibliografie:

Byzantijnse bronnen:

Barker, E., *Social and Political Thought in Byzantium. From Justinian to the Last Palaeologus* (Oxford, 1957).

Codex Justinianus, ed. S.P. Scott, *The Civil Law*, (Cincinnati 1932).

CONSTANTINE VII PORPHYROGENITUS, *De Administrando Imperio*, ed. Gy. Moravcsik, trans. R. J. H. Jenkins, new revised ed. (Washington D.C. 1967).

DARROUZÈS J., "Le Mémoire de Constantin Stilbès contre les Latins", *Revue des études byzantines* 21 (1963) 50-100.

Dawes, E.A., *The Alexiad of the Princess Anna Comnena. Being the History of the Reign of her Father, Alexius I, Emperor of the Romans, 1081–1118 A. D.* (London 1928).

Niketas von Byzanz, *Schriften zum Islam I*, griechisch-deutsche Textausgabe von K. Förstel [Corpus Islamo-Christianum] (Würzburg-Altenberge 2000).

O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates, trans. Harry J. Magoulias, (Detroit 1984).

R.C. Blockley (ed. and trans.), *The History of Menander the Guardsman* (Liverpool 1985).

Saint Basile, *Lettres II*, ed. Y. Courtonne, (Parijs 1961).

Theophanes, *Chronographia*, C. de Boor ed., vol. 1 (Hildesheim 1963).

Vari, R., *Leonis imp. Tactica*, 2 vols. (Budapest 1917-22).

Wetenschappelijke literatuur:

Bloom, J., & Blair, S., *Islam: a thousand years of faith and power* (New haven 2002).

Champion, C.B., 'THE JUST WAR' *The Classical Review* 64:1 (2014) 223-225.

Dennis, G., 'Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium.' in: A. Laiou & R. Mottadeh eds., *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World* (Washington D.C. 2001) 31-39.

Haldon, J., *Warfare State and Society in the Byzantine World. 565-1204.* (Londen, 1999).

Hanawalt, E.A., 'Anna Komnene' in: J.R. Strayer ed., *The Dictionary of the Middle Ages* (New York 1983) 301-312.

Harris, W.V. *War and Imperialism in Republican Rome, 327-70 B.C.* (Oxford 1979).

Herrin, J., *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire* (Princeton 2007).

Holum, K., 'Pulcheria's Crusade A.D. 421-22 and the Ideology of Imperial Victory,' *Greek, Roman and Byzantine studies* 18 (1977) 153-172.

Kolbaba, T.M., 'Fighting for Christianity Holy War in the Byzantine Empire' *Byzantion* 68:1 (1998) 194-221.

Kolia-Dermitzake, A., 'Byzantium and Crusades in the Komnenian Era: Perception and Reality' in: N.G. Chrissis, A. Kolia-Dermitzaki en A. Papageorgiou eds., *Byzantium and the West: Perception and Reality (11th-15th c.)* (Londen en New York 2019) 59-84.

Kolia-Dermitzake, A., *Ho Vyzantinos "hieros polemos": hē ennoia kai hē provolē tou thrē skeutikou polemou sto Vyzantio* (Athens, 1994).

Lilie, R.J., *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten* (München 1981).

Riley-Smith, J., 'Der Aufruf von Clermont und seine Folgen' in: H.J. Kotzur ed., *Die Kreuzzüge: Kein Krieg ist heilig* (Mainz 2004), 50-63.

Riley-Smith, J., *The First Crusade* (Pennsylvania 1991).

Simpson, A., 'Niketas Choniates' in: A. Mallet ed., *Franks and Crusades in Medieval Eastern Christian Historiography* (Turnhout 2020) 93-123.

Stouraitis, I., 'Jihād and Crusade: Byzantine positions towards the notions of "holy war"' *Byzantina Symmeikta*, 21:1 (2011) 11-63.

Stouraitis, I., 'State war ethic and popular views on warfare' in: Idem, *A Companion to the Byzantine Culture of War, c. 300-1204* (Leiden 2018) 59-91.

Woordenaantal (excl. bibliografie, voetnoten, titelblad en inhoudsopgave): 9770